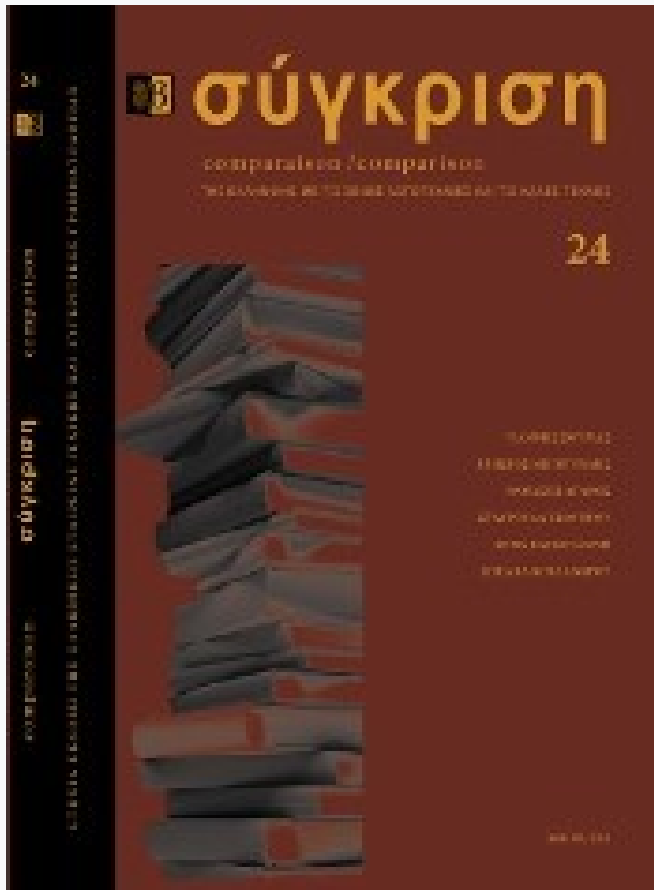

Σύγκριση

Τόμ. 24 (2014)

Τίτλοι διηγημάτων-Τίτλοι κεφαλαίων: Στοιχεία θεωρίας και παραδειγματική εφαρμογή

Σταυρούλα Τσούπρου

doi: [10.12681/comparison.16](https://doi.org/10.12681/comparison.16)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσούπρου Σ. (2014). Τίτλοι διηγημάτων-Τίτλοι κεφαλαίων: Στοιχεία θεωρίας και παραδειγματική εφαρμογή. *Σύγκριση*, 24, 55-69. <https://doi.org/10.12681/comparison.16>

Τίτλοι διηγημάτων – Τίτλοι κεφαλαίων.
Στοιχεία θεωρίας και παραδειγματική εφαρμογή

Σε συνέχεια της προηγούμενης, δημοσιευμένης στο τεύχος 22, μελέτης μου για τους «Τίτλους των Μυθιστορημάτων», παρουσιάζω εδώ μια ερευνητική εργασία, πρώτον, για τους τίτλους των διηγημάτων (και των αντίστοιχων συλλογών) και, δεύτερον, για τους εσωτερικούς τίτλους των κεφαλαίων των μυθιστορημάτων, εργασία η οποία, ομοίως, αποτελεί μέρος της πολύ ευρύτερης έρευνας που έγινε στο πλαίσιο της διατριβής μου [εκδοθείσας, το 2009, από το Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, με τίτλο Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα ως Σχόλιο στο πεζογραφικό έργο του Τάσου Αθανασιάδη (και στα 21 εγκιβωτισμένα ποιήματα του πεζογράφου)] και, ως εκ τούτου, βασίζεται (και προϋποθέτει) για την παραδειγματική εφαρμογή της στο μυθιστορηματικό έργο του ακαδημαϊκού Τάσου Αθανασιάδη.

Α. Τίτλοι Διηγημάτων

Οι τίτλοι των διηγημάτων του Τάσου Αθανασιάδη διαφέρουν συχνά από τους τίτλους των μυθιστορημάτων του, τόσο ως προς την συντακτική μορφή τους, όσο και ως προς την γενικότερη παρακειμενική λειτουργία τους. Πριν γίνει, όμως, εκτενέστερη αναφορά στους τίτλους των διηγημάτων αυτών καθεαυτά, πρέπει να σχολιαστούν οι τίτλοι των συλλογών που τα περιλαμβάνουν.

Σύμφωνα με τον Hoek,¹ οι τίτλοι των συλλογών διηγημάτων πρέπει να είναι, γενικά, πιο ακριβείς, πιο σχετικοί και πιο χαρακτηριστικοί, όσον αφορά την σχέση τους με το συγκεκριμένο τους· πρέπει, δηλαδή, να «σημαίνουν» το περιεχόμενο αυτού του τελευταίου με μεγαλύτερη σαφήνεια. Ο ίδιος παρατηρεί ότι, γενικά και πάλι, οι συλλογές δανείζονται τον τίτλο τους από το πιο επιτυχημένο, από λογοτεχνικής αλλά και από εκδοτικής απόψεως διήγημα, το οποίο, συνήθως, είναι και το πρώτο της συλλογής,² ενώ θεωρεί σπάνιες τις περιπτώσεις όπου η συλλογή έχει έναν δικό της, ανεξάρτητο τίτλο.

Διαπιστώνεται ότι τα παραπάνω δεν ισχύουν απολύτως για τις συλλογές διηγημάτων του Τάσου Αθανασιάδη. Η πρώτη συλλογή, *Θαλασσινοί προσκνητές*, δανείζεται πράγματι τον τίτλο της από το ομώνυμο πρώτο διήγημα, το οποίο, όμως, δεν υπήρξε και το πιο επιτυχημένο.³ Όσο για τον ίδιο τον τίτλο *Θαλασσινοί προσκνητές*, εκτός του ότι δεν εντοπίζεται καν μέσα στο συγκεκριμένο του ομώνυμου διηγήματος (γεγονός που, αν συνέβαινε, θα βοηθούσε κάπως στην συγκεκριμενοποίησή του), αφενός, είναι αρκε-

τά ασαφής και, αφετέρου, δεν μπορεί να συσχετιστεί με το συγκεκριμένο ούτε κάποιων από τα υπόλοιπα διηγήματα της συλλογής που τιτλοφορεί. Βρίσκεται, πάντως, σε πλήρη αρμονία με τον δεσπίζοντα λυρισμό της συλλογής στην οποία, όπως αναγράφεται και στο «δελτίο Τύπου», που δημοσιεύεται στο οπισθόφυλλο του περικαλύμματος (και το οποίο θα πρέπει να αποδοθεί, όπως έχει διευκρινισθεί, στον συγγραφέα),⁴ πρόκειται για «μια πεζογραφία, όπου θυσιαζόταν η σαφήνεια για χάρη της υποβολής· ο άμεσος φωτισμός για χάρη της ανταύγειας· η απτή εντύπωση για χάρη του ειδώλου. Μέσα σ' αυτό το χώρο του βυθού, οι δονήσεις του εξωτερικού κόσμου φθάνουν σα μουσικοί κυματισμοί και οι διαστάσεις των αντικειμένων με διαθλάσεις που τα παραμορφώνουν».⁵

Η δεύτερη συλλογή διηγημάτων, *Αγία Νεότητα*, επίσης δανείζεται τον τίτλο της από ένα από τα διηγήματα, το οποίο, όμως, είναι το δεύτερο της συλλογής, ενώ, ούτε και σε αυτήν την περίπτωση έχει ξεχωρίσει από τα άλλα ως το πιο επιτυχημένο. Πάντως, ο τίτλος της συλλογής παρουσιάζει εδώ ενδιαφέρον για άλλους λόγους. Κατ' αρχάς, εντοπίζεται, τόσο στο πλαίσιο του συγκεκριμένου του ομώνυμου διηγήματος (σ. 36),⁶ όσο και στο ευρύτερο πλαίσιο της συλλογής (σ. 150, 168), στο συγκεκριμένο του διηγήματος με τον τίτλο: «Η απολογία του ασώτου». Τις δύο από τις τρεις φορές, όμως, η επανάληψη είναι έμμεση, έχει, δηλαδή, προηγηθεί ένας λογικοσημασιολογικός μετασχηματισμός:⁷ στην συγκεκριμένη περίπτωση, ο μετασχηματισμός συνίσταται στην, κατά έναν τρόπο, ερμηνεία του τίτλου, χωρίς, όμως, αυτός ο ίδιος να επαναλαμβάνεται αυτολεξεί στα λόγια των ηρώων. Έτσι, μικτή είναι η περίπτωση της σελίδας 150, όπου η επανάληψη είναι σχεδόν άμεση, και, επιπλέον, συνοδεύεται από σύντομο σχολιασμό: «Τα μάτια του γίνανε υγρά: “Ω! νεότητα, αγία στιγμή της ζωής, που κάποτε την πέρασα...”, είπε [ο Λαμπρινός], μα στις τελευταίες φράσεις η φωνή του έπεσε». Στην σελίδα 36 διαβάζουμε τα εξής: «Κάποια στιγμή ο ανάπηρος κοίταξε με τρυφερότητα το νεανικό τους σύμπλεγμα: Κάπου είχε διαβάσει, είπε, τη σκέψη: “Νεότητα σημαίνει θεότητα”... Εκείνος, ωστόσο, πίστευε το αντίθετο: “Θεότητα σημαίνει νεότητα...”’. Όταν είναι κανένας νέος, δε γνοιάζεται για το Θεό, αφού αισθάνεται την αιωνιότητα μέσα του, όπως οι δυο τους...». Παραπλήσιο είναι και το παράθεμα της σελίδας 168: «Η νεότητα είναι το μόνο αυθεντικό αξίωμα, γιατί το δίνει η φύση, που δεν παζαρεύει... Κάποιος έλληνας συγγραφέας την αποκάλεσε “Θεότητα”. Και είναι πραγματικά..., αντείπε ο Λαμπρινός, καθώς αντάλλαζαν τις ντάμες τους».

Η μόλις προηγηθείσα (αυτο)διακειμενική τεχνική του Αθανασιάδη παρατηρείται και κατά την ανάλυση του μυθιστορηματικού τίτλου *Οι φρουροί της Αχαΐας*. Συγκεκριμένα, έχει επισημανθεί ότι από το δοκίμιό του «Αχαΐα! Αχαΐα!» παρέπεμπε, ομοδιακειμενικά εκείνη την φορά, μέσω της αναφοράς πάλι ενός ανώνυμου, τάχα, συγγραφέα, στο μυθιστόρημά του.⁸ Στην παρούσα περίπτωση, η παραπομπή γίνεται αυτοδιακειμενικά, από τα διηγήματα, και, μάλιστα, σε περισσότερα από ένα μυθιστορήματα του συγγραφέα.

Πρώτος ο μυθιστορηματικός ήρωας Ανδρέας Πανθέος, απευθυνόμενος στον ανιψιό του Θωμά, είπε τη φράση «νεότητα σημαίνει θεότητα» (τόμ. Δ', σ. 309).⁹ Ύστερα, στην *Αίθουσα του θρόνου*, ο αρχαιολόγος Ανδρουλής είπε την ίδια φράση στην Γλαύκη, κι εκείνη την μετέφερε στην ανιψιά του δημάρχου, την Πόλυ, επεξηγώντας την, μάλιστα, ως εξής: «Ίσως να εννοούσε, πως ο νέος έχει μπρος του ένα μέλλον απέραντο, για να κατορθώσει τα πάντα – να γίνει ακόμη και υπεράνθρωπος...» (σ. 292). Αργότερα, ο Λουκάς, μιλώντας και αυτός στην Πόλυ (την νεαρότερη από τους κεντρικούς χαρακτήρες), λέει μεταξύ άλλων: «“ [...] πιστεύω πως κάθε νέος είναι ένας *Deus minorum gentium*... αργότερα ξεπέφτει...“ Εξηγήστε μου, δεν το καταλαβαίνω... ψιθύρισε ανήσυχη. “ Πιστεύω, πως κάθε νέος είναι ένας θεός χαμηλότερου βαθμού. Όσο ενηλικιώνεται όμως, αντί να προβιβάζεται, αφού ωριμάζει στη σκέψη, ξεπέφτει απ' τους πολλούς συμβιβασμούς...» (σ. 361-362).¹⁰ Στους *Φρουρούς της Αχαΐας*, ο συγγραφέας βάζει την γιαγιά Ναταλία να σκέφτεται και να συγχωρεί με τρυφερότητα την «αγία νεότητα» του εγγονού της Κωστή και της Μάρθας (τόμ. Β', σ. 136 – μόνο που για τη νεαρή Μάρθα γελάστηκε), λίγο πριν πεθάνει. Στο ίδιο μυθιστόρημα, ο Δροσινός τελειώνει την παρηγορητική επιστολή του στην Βασιλίνα για τον θάνατο του Δοξάρη με την φράση «νεότητα σημαίνει αιωνιότητα» (τόμ. Β', σ. 412).¹¹ Και υπάρχουν πολλές ακόμη σελίδες στο έργο του Αθανασιάδη που πλέκουν το εγκώμιο της νεότητας και των νέων ανθρώπων.

Άρα, ο τίτλος αυτής της συλλογής διηγημάτων του Αθανασιάδη διαπιστώνεται ότι είναι εξαιρετικά σημαντικός διότι, από την στιγμή που, φανερά, αποτελεί συμπύκνωση ενός βασικού πιστεύω του, συνιστά, ταυτόχρονα, και συγγραφικό σχόλιο πάνω στα τεκταινόμενα των μυθιστορημάτων και των διηγημάτων του. (Κάτι τέτοιο, όμως, δεν τον καθιστά (και) «θεματικό», εκτός από «ρηματικό», σύμφωνα με την «ορολογία» του Genette;)¹²

Ο τόμος που τιτλοφορείται *Μεσαιωνικό τρίπτυχο* δεν μπορεί να αποκληθεί, όπως οι άλλοι, συλλογή διηγημάτων. Ο ίδιος ο συγγραφέας ονομάζει αυτά τα πεζογραφήματα «αφηγήματα»¹³ και τα στεγάζει κάτω από έναν κοινό τίτλο που έχει χαρακτήρα μικτό: και θεματικό και ρηματικό. Το θεματικό μέρος υποδεικνύει τον εσωκειμενικό ιστορικό χρόνο, τον Μεσαιώνα, δηλαδή, στην διάρκεια του οποίου διαδραματίζονται τα γεγονότα των τριών αφηγημάτων. Το ρηματικό μέρος του τίτλου υποδεικνύει τον αριθμό, ακριβώς, αυτών των αφηγημάτων, αναφέρεται, δηλαδή, στο βιβλίο το ίδιο ως υλική οντότητα.¹⁴ Όπως ήταν μάλλον αναμενόμενο, πάντως, ο τίτλος του τόμου δεν έχει καμία σχέση με τους τίτλους των αφηγημάτων. (Για όλα τα παραπάνω δίνονται αναλυτικές εξηγήσεις στο «δελτίο Τύπου» που δημοσιεύεται στο οπισθόφυλλο του τόμου.)¹⁵

Εξετάζοντας τώρα τους ίδιους τους τίτλους των διηγημάτων (και των τριών αφηγημάτων) του Τάσου Αθανασιάδη παρατηρούμε τα εξής:

1. Ως προς την συντακτική τους μορφή¹⁶ παρουσιάζουν πολύ μεγάλη ποικιλία συγκριτικά με τους τίτλους των μυθιστορημάτων. Δεν ανήκουν, δηλαδή, μόνον στον ονομαστικό τύπο· αντίθετα, υπάρχουν τίτλοι σχεδόν όλων των τύπων:

- (α) κατ' αρχάς, ονομαστικοί, απλοί ή με προσδιορισμούς, π.χ.: «Ο Κοσμάς», «Δίψα», «Σκιές», «Συνομιλία με το άσωτο παιδί», «Ζωή κλεμμένη», «Ένα αστέρι που περίπαιξε», «Η Μουσική και η Θάλασσα».
- (β) επιρρηματικοί τύποι, π.χ.: «Όταν εγύρισε ο Κύριος των ταλάντων», «Πλάι στη μωρά παρθένο», «Δυο χρόνια στο ντουλάπι», «Από το οδοιπορικό ενός ανευλαβή», «Γραμμένο πάνω στο νερό», «Εκείνο το καλοκαίρι στην ακτή...».
- (γ) φραστικοί τύποι, π.χ.: «Ο καθηγητής Ευαγγελόπουλος είναι πάντα “εν ενεργεία”», «Τα σπίτια ιστορούν...», «Για ν' απελπίζεται η ανία».
- (δ) επιφωνηματικοί τύποι, π.χ.: «Τι κόσμος!».

Πάντως, η παρουσία του ρήματος στους τίτλους του Αθανασιάδη δεν είναι πολύ συνηχή και αυτό εξηγείται από την ακόλουθη διαπίστωση, που ισχύει γενικά, και η οποία αναφέρθηκε και στην «Εισαγωγή των τίτλων»:¹⁷ «[...] η ονομαστική φράση είναι λιγότερο ανεξάρτητη από τη ρηματική φράση· ένας μεταγενέστερος [συμπληρωματικός] ορισμός είναι πάντα αναγκαίος και αυτός προμηθεύεται γενικά από το συγκείμενο».¹⁸ αυτή παρουσιάζεται ως ιδανική κατάσταση για έναν τίτλο.

2. Στα διηγήματα του Αθανασιάδη, οι φορές που οι τίτλοι τους εντοπίζονται άμεσα (13) ή έμμεσα (14) στο συγκείμενο είναι μεταξύ τους σχεδόν ισάριθμες, ενώ είναι λιγότερες οι φορές (7) που δεν εντοπίζονται καθόλου. Μια τόσο σύντομη έρευνα, όμως, όπως η παρούσα, δεν μπορεί να αναφερθεί στο αν ο κάθε τίτλος είναι καταδηλωτικός ή / και συνυποδηλωτικός,¹⁹ προσκομίζοντας και τις απαραίτητες αποδείξεις· κάτι τέτοιο θα απαιτούσε μια άλλη εργασία, με αυτό ως αποκλειστικό αντικείμενο.

Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί το γεγονός ότι υπάρχουν εδώ τίτλοι διηγημάτων που ανήκουν στο είδος των «προληπτικών» τίτλων, σύμφωνα με την ορολογία του Genette:²⁰ πρόκειται για τους τίτλους που «φτάνουν στο σημείο να αποκαλύψουν την λύση», το τέλος, δηλαδή, της ιστορίας.²¹ Τέτοιοι τίτλοι συναντώνται στα διηγήματα της δεύτερης συλλογής (*Αγία Νεότητα*), για την οποία η Έρη Σταυροπούλου σημειώνει και τα εξής: «Στα διηγήματα της *Αγίας Νεότητας* η διάχυτη μελαγχολία έχει αντικατασταθεί με τη βασική ιδέα ότι ένα δυσάρεστο απρόοπτο ακυρώνει σχεδόν πάντοτε στη ζωή τη βεβαιότητα μιας ερχόμενης ευτυχίας. Αν και αρκετά τελειώνουν με το θάνατο του πρωταγωνιστή τους, δεν παρουσιάζουν την τραγικότητα της ζωής. Με αρκετή θυμοσοφία, αλλά και κάπως περιπαικτική διάθεση,²² ο συγγραφέας περιγράφει το αποκορύφωμα, την παρέκκλιση ή την πτώση μιας σχεδόν ακύμαντης πορείας ενός “ασήμαντου”, στα πιο πολλά διηγήματα, ανθρώπου (μικροϋπάλληλου, νοικοκυράς κ.ά.).²³ Σε αυτήν

τη συλλογή, λοιπόν, ως «προληπτικοί» τίτλοι μπορούν να θεωρηθούν οι «Ευγνωμοσύνη σ' ένα διαρρήκτη» και «Η μοιραία καβαλίνα», ενώ και ο τίτλος «Ο καθηγητής Ευαγγελόπουλος είναι πάντα “εν ενεργεία”» είναι ειρωνικά «προληπτικός», καθώς λειτουργεί «αντιφραστικά»,²⁴ διαψευδόμενος στο τέλος του διηγήματος από το αγγελτήριο της κηδείας του καθηγητή.

3. Το ζήτημα του «ποιος μιλά» στους τίτλους των διηγημάτων του Αθανασιάδη συνδέεται άμεσα και με τον εντοπισμό ή όχι του τίτλου μέσα στο συγκεκριμένο.

Επί παραδείγματι, ο τίτλος «Τι κόσμος!» (του διηγήματος από την συλλογή *Αγία Νεότητα*) προέρχεται κατευθείαν από το χειρόγραφο του «μυθιστοριογράφου Χ» (μιας και εντοπίζεται στο υποτιθέμενο τέλος του – στην σελίδα 122)· η εύρεση, πάντως, και η επιμέλεια έκδοσης του χειρογράφου οφείλονται στον «Τ. Α.» – Τάσο Αθανασιάδη! Από την άλλη, ο τίτλος του τρίτου «αφηγήματος», «Εγκώμιο στην ανωνυμία ενός νέου» (από το *Μεσαιωνικό τρίπτυχο*), αποδίδεται στον «ανώνυμο συγγραφέα» ο οποίος ανέλαβε να το «πλέξει» (σ. 164), κάτι που, βέβαια, εμμέσως πλην σαφώς, υποδεικνύει, και πάλι, τον ίδιο τον Τάσο Αθανασιάδη (ως εννοούμενο συγγραφέα του συγκεκριμένου κειμένου).²⁵

Γενικά, η «αφηγηματική κατάσταση»²⁶ των περισσότερων τίτλων των διηγημάτων και αφηγημάτων δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα, εκτός από εκείνους που μοιάζουν ή είναι ίδιοι με κάποιους τίτλους μυθιστορηματικών κεφαλαίων ή με τίτλους από το υπόλοιπο έργο του Αθανασιάδη ή προέρχονται με κάποιον άλλο τρόπο από αυτό. Ήδη σχολιάστηκε εδώ ο τίτλος *Αγία Νεότητα*· παρόμοιες επισημάνσεις θα γίνουν και στην επόμενη ενότητα, για τους «Τίτλους των κεφαλαίων», πάντα μέσα στο πλαίσιο της «πολύτροπης» αυτο- και ομο-διακειμενικότητας που ανιχνεύεται στο έργο του Τάσου Αθανασιάδη.

B. Τίτλοι κεφαλαίων

Εισαγωγικά

Οι τίτλοι κεφαλαίων είναι ένα ακόμα παρακειμενικό στοιχείο που, όπως και τα μότο, δεν αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του σοβαρού ρεαλισμού. Ωστόσο, ο Αθανασιάδης χρησιμοποιεί τους εσωτερικούς τίτλους²⁷ σε όλα ανεξαιρέτως τα μυθιστορήματά του²⁸ και, παρόλο που δεν είναι, κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο, ασυνήθιστοι ώστε να τραβούν την προσοχή, δεν πρέπει, όμως, να περνούν απαρατήρητοι²⁹ από τον ερευνητή, καθώς αποτελούν σημαντική μαρτυρία για την στάση του συγγραφέα απέναντι στο έργο του.

Στοιχεία θεωρίας και ιδιαιτερότητες του συγγραφέα

Η προηγούμενη περιγραφή κατέστησε σαφές ότι ο μελετητής του Αθανασιάδη έχει στην διάθεσή του έναν μεγάλο αριθμό εσωτερικών τίτλων, τους οποίους και μπορεί να εξετάσει από πολλές απόψεις.

- (α) Κατ' αρχάς, οι τίτλοι κεφαλαίων του Αθανασιάδη είναι όλοι μικτοί, γεγονός, άλλωστε, πολύ συνηθισμένο. Είναι, δηλαδή, και θεματικοί, εφόσον αναφέρονται σε στοιχεία του (εκάστοτε) διηγητικού σύμπαντος, και ρηματικοί, εφόσον περιλαμβάνουν κάθε φορά έναν αύξοντα αριθμό, που προσδιορίζει την σειρά τους σε σχέση με τους υπόλοιπους. Έτσι, για παράδειγμα, ολόκληρος ο τίτλος του έβδομου κεφαλαίου των *Τελευταίων Εγγονών* είναι: «Κεφάλαιο Έβδομο. Το Τίμημα».³⁰
- (β) Ως προς την συντακτική τους μορφή, οι τίτλοι κεφαλαίων, γενικά, από τις αρχές του 19ου αιώνα και μετά, είναι ως επί το πλείστον σύντομοι και ονοματικοί. Ο Genette τους χαρακτηρίζει «ονοματικούς», αντιδιαστέλλοντάς τους προς τους τίτλους-περιλήψεις και τους περιγραφικούς μεσαιωνικούς τίτλους, που χρησιμοποιούνταν στην κωμική ή στην λαϊκή μυθοπλασία. Αλλά μια λεπτότερη διάκριση, σύμφωνη με την κατηγοριοποίηση του Hoek για τους γενικούς τίτλους, οδηγεί σε μεγαλύτερη ποικιλία επιλογών και εφαρμογών, όπως την είδαμε και για τους τίτλους των διηγημάτων. Παρόμοια, λοιπόν, και ανάμεσα στους τίτλους των κεφαλαίων του μυθιστορηματικού έργου του Αθανασιάδη υπάρχουν: (i) τύποι ονοματικοί, π.χ. «Η Μεγάλη Είδηση», «Τα λύτρα της αμαρτίας»,³¹ που είναι ίσως και οι περισσότεροι, όντας, γενικότερα, οι πιο συνηθισμένοι, αλλά και (ii) τύποι επιρρηματικοί, π.χ. «Κυκλωμένη απ' τους Πανθέους», «Με το καράβι που το λένε Μάρμω»,³² και (iii) τύποι επίθετα, π.χ. «Απροσδόκητα θλιβερά»³³ και, σπανιότερα, (iv) τύποι επιφωνηματικοί, π.χ. «Αντίο τελευταία αποκρηά»³⁴ αλλά, πολύ συχνά, και (v) τύποι φραστικοί, π.χ. «Η θεία Χρυσοστόμη συμβιβάζεται»,³⁵ «Το Απροσδόκητο ψάχνει να βρει μορφή»,³⁶ «Ένας λήσταρχος φιλοσοφεί».³⁷
- (γ) Η ποικιλία που περιγράφηκε παραπάνω ως προς την συντακτική μορφή παρατηρείται σε όλη την έκταση του μυθιστορηματικού έργου του Αθανασιάδη, χωρίς να διακρίνονται κάποιες ιδιαίτερες προτιμήσεις στην διάρκεια μιας συγκεκριμένης συγγραφικής περιόδου ή σε ένα συγκεκριμένο έργο. Μόνον, ίσως, για την *Αίθουσα του θρόνου*³⁸ θα μπορούσε να πει κανείς ότι περιλαμβάνει σχεδόν αποκλειστικά ονοματικούς τίτλους, αν και η μικρή της έκταση περιορίζει, ούτως ή άλλως, τις επιλογές.
- (δ) Οι τίτλοι των κεφαλαίων εντάσσονται και αυτοί στο πλαίσιο της αυτο- και ομο-διακειμενικότητας του συγγραφέα και, πιο ειδικά, στο πλαίσιο μιας «διατιτλικότητας» (intertitularité),³⁹ αφού κάποιοι από αυτούς συναντώνται οι ίδιοι ή παραλλαγές

τους, τόσο σε άλλα μυθιστορήματά του (αυτοδιακειμενικότητα) όσο και σε άλλης ειδολογικής κατηγορίας κείμενά του, όπως είναι τα δοκίμια (ομοδιακειμενικότητα).

Έτσι, για παράδειγμα:

- (i) Στον δεύτερο τόμο των *Πανθέων* συναντώνται οι τίτλοι «Επεισόδιο ρωμαντικό» (σ. 201) και «Επεισόδιο παθητικό» (σ. 237). Στον πρώτο τόμο των *Παιδιών της Νιόβης* συναντάται ο τίτλος «Επεισόδιο δραματικό» (σ. 134).
- (ii) Στον τέταρτο τόμο των *Πανθέων* συναντάται ο τίτλος «Το Απρόβλεπτο ζητά μορφή» (σ. 68). Αντίστοιχα, στους *Τελευταίους Εγγονούς* υπάρχει ο τίτλος «Το Απροσδόκητο ψάχνει να βρει μορφή» (τόμ. Α', σ. 252). Επίσης, στον πρώτο τόμο των *Παιδιών της Νιόβης* υπάρχει ο τίτλος «Το παράλογο ζητά μορφή» (σ. 203). Εκτός από την μορφική τυποποίηση παρατηρείται και μια θεματική εμμονή, καθώς στον δεύτερο τόμο των *Παιδιών της Νιόβης* διαβάζουμε τον τίτλο «Απροσδόκητα»,⁴⁰ ενώ στον δεύτερο τόμο των *Πανθέων* συναντάται ο τίτλος «Προσδοκίες» (σ. 87).
- (iii) Στον δεύτερο τόμο των *Πανθέων*, ο τίτλος «Το τίμημα του μεγαλείου» (σ. 121) έχει τον αντίστοιχό του στον δεύτερο τόμο των *Τελευταίων Εγγονών* (σ. 15): «Το Τίμημα». Παρόμοια, ο τίτλος «Η παράκληση ενός παππού» των *Τελευταίων Εγγονών* (τόμ. Α', σ. 308) συναντάται παραλλαγμένος ως εξής στα *Παιδιά της Νιόβης* (τόμ. Β', σ. 207): «Οι δύο παρακλήσεις».
- (iv) Πάντως, πρώτος σε συχνότητα επανάληψης πρέπει να έρχεται ο τίτλος «Χαρές με δάκρυα», που συναντάται και στους *Πανθέους* (τόμ. Β', σ. 167), και στους *Τελευταίους Εγγονούς* (τόμ. Β', σ. 70) και στα *Παιδιά της Νιόβης* (τόμ. Γ', σ. 345). Στους *Φρουρούς της Αχαΐας* δε, η φράση (λίγο παραλλαγμένη: «χαρές και λύπες μαζί» [τόμ. Β', σ. 493]) συναντάται εντός του κειμένου, επιβεβαιώνοντας έτσι ότι πρόκειται για μια σαφή στάση του συγγραφέα απέναντι στην ζωή, που αποτυπώνεται αυτούσια στους εσωτερικούς τίτλους του.
- (v) Στο πλαίσιο, τέλος, της ομοδιακειμενικότητας επισημαίνουμε ενδεικτικά ότι: ο εσωτερικός τίτλος «Από τον κόσμο στον εαυτό τους» (*Οι Πανθέοι*, τόμ. Β', σ. 101) επανέρχεται, αλλά αντίστροφος, στον τίτλο του τρίτου τόμου των δοκιμίων *Από τον εαυτό μας στους άλλους*, δανεισμένος από το ομώνυμο πρώτο δοκίμιο.⁴¹ ενώ, ένας ακόμα εσωτερικός τίτλος των *Πανθέων*, «Η γοητεία του Απαγορευμένου» (τόμ. Γ', σ. 87), επανέρχεται αυτούσιος ως τίτλος δοκιμίου στον δεύτερο τόμο των δοκιμίων *Βεβαιότητες και αμφιβολίες* (σ. 54).⁴²

Καταλήγοντας, διαπιστώνεται ότι η επανάληψη⁴³ ορισμένων εσωτερικών τίτλων αυτοδιακειμενικά ή ομοδιακειμενικά μαρτυρεί άλλοτε την καταφυγή σε ένα βολικό ή προτιμώμενο (πρόκειται για την κατά Ηοεκ «ποιητική λειτουργία» του τίτλου)⁴⁴ συντακτικό

σχήμα και άλλοτε, ή ταυτόχρονα, μια θεματική συνάφεια που αφορά, στην περίπτωση του Αθανασιάδη, από κοινού τα μυθιστορήματα και τα δοκίμιά του. Οι εσωτερικοί τίτλοι, γενικά, είναι ένα από τα περικειμενικά στοιχεία τα οποία είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσουν ως οδηγοί, προκειμένου να βρει ο αναγνώστης τα ίχνη του συγγραφικού σχολίου, τόσο στα όρια του συγκεκριμένου, όπου βρίσκονται οι ίδιοι οι τίτλοι, όσο και μέσα στο ίδιο το συγκεκριμένο.⁴⁵

Το γενικό ερμηνευτικό σχήμα για την ανάλυση των τίτλων των κεφαλαίων

Οι εσωτερικοί τίτλοι διαφέρουν από τους γενικούς σε δύο, κυρίως, σημεία: πρώτον, στο ότι δεν είναι καθόλου απαραίτητο να υπάρχουν⁴⁶ και, δεύτερον, στο ότι οι αποδέκτες των εσωτερικών τίτλων, αν δεν περιορίζονται μόνον στους «κανονικούς» αναγνώστες του εκάστοτε έργου, δεχόμαστε ότι περιλαμβάνουν στις τάξεις τους και εκείνους που, ξεφυλλίζοντας ένα βιβλίο, διαβάζουν επί τροχάδην και τον πίνακα των περιεχομένων. Πάντως, συχνά, οι τίτλοι των κεφαλαίων μπορούν να ερμηνευθούν μόνον από τους «κανονικούς» αναγνώστες (εκείνους, δηλαδή, που διαβάζουν το βιβλίο από την αρχή μέχρι το τέλος του).

Αλλά εσωτερικοί και γενικοί τίτλοι έχουν, οπωσδήποτε, και πολλά κοινά σημεία, και ίσως το πιο σημαντικό από αυτά να είναι η αναφορική / υπενθυμιστική ή, αντίστροφα, η καταφορική / προεξαγγελτική αξία τους. Αυτοί οι όροι του Genette⁴⁷ αντιστοιχούν στους πιο ειδικούς όρους του Hoek «ανιούσα» και «κατιούσα αναφορικότητα», οι οποίοι έχουν ήδη προσδιοριστεί και χρησιμοποιηθεί στην προηγούμενη δημοσιευμένη εργασία μας εδώ για τους μυθιστορηματικούς τίτλους, και οι οποίοι αφορούν τις σημασιοσυμβατικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τίτλου και συγκεκριμένου.⁴⁸

Όπως είχε επισημανθεί και εκεί, ο εντοπισμός του τίτλου μέσα στο συγκεκριμένο δεν είναι παρά μια μορφή εσωτερικής διακειμενικότητας και, μάλιστα, καταφορικής (κατιούσας) –ο τίτλος παραθέτει και το συγκεκριμένο παρατίθεται– αλλά, πολύ συχνά, ταυτόχρονα και ανιούσας.⁴⁹ Η σχετική έρευνα, μάλιστα, αποδεικνύει ότι ο εντοπισμός των τίτλων των κεφαλαίων, ή έστω των απαραίτητων ερμηνευτικών κλειδιών τους, μέσα στο συγκεκριμένο, είναι πολύ ουσιαστικός προκειμένου για την αποκωδικοποίηση ολόκληρου του μυθιστορήματος.

Η θέση, από την άλλη, των τίτλων των κεφαλαίων είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική της αβέβαιης και οριακής τοποθέτησης των περικειμενικών στοιχείων, εν γένει, και η κατάσταση περιπλέκεται ακόμη περισσότερο, όταν ληφθεί υπ' όψιν και η ένταξή τους στο συγκεκριμένο.⁵⁰

Το ζήτημα της λειτουργίας των εσωτερικών τίτλων έχει ήδη θιγεί εδώ νωρίτερα. Το γεγονός ότι οι μεσότιτλοι του Αθανασιάδη είναι μικτοί καθιστά μικτή και την λει-

τουργία τους: πρόκειται, δηλαδή, για έναν συνδυασμό μιας πιο συγκρατημένης στάσης, που αρχικά μαρτυρούσε κλασική αξιοπρέπεια και αργότερα ρεαλιστική σοβαρότητα (*ρηματική τιτλοφόρηση*), με μια πράγματι επίμονη, επιδεικτική στάση του συγγραφέα απέναντι στο έργο του, επενδεδυμένη ή όχι με χιούμορ⁵¹ (*θεματική τιτλοφόρηση*).

Πέρα, ωστόσο, από την *κύρια*, υπάρχουν και *δευτερεύουσες λειτουργίες* που επιτελούνται από έναν τίτλο, γενικότερα, και κάποιες από αυτές ταιριάζουν ιδιαίτερα στο καθεστώς του εσωτερικού τίτλου.

Και, πρώτα απ' όλα, η *λειτουργία της δόμησης* (*fonction de structuration*).⁵² Η λειτουργία αυτή πηγάζει, όπως και οι υπόλοιπες που θα αναφερθούν στην συνέχεια εδώ, από την ελλεκτική «λειτουργία του συμβολαίου» (*fonction contractuelle*), την πιο σημαντική κατά τον Hoek λειτουργία για τα μυθοπλαστικά κείμενα. Η λειτουργία της δόμησης είναι αυτή που κατεξοχήν αφορά τους τίτλους των κεφαλαίων, εφόσον βασικό έργο των τελευταίων είναι να δομήσουν, να αρθρώσουν το συγκεκριμένο· αυτοί δείχνουν «τις αρθρώσεις της κειμενικής σύνθεσης [...] και προγραμματίζουν έτσι την ανάγνωσή μας». Οι τίτλοι των κεφαλαίων προδίδουν τις αρθρώσεις της διήγησης, όπως και οι επιμέρους τίτλοι των κυκλικών μυθιστορημάτων (ένα τέτοιο είναι *Οι Πανθέοι*), που «αναθέτουν σε κάθε κείμενο του κύκλου ένα μερίδιο της ιστορίας».⁵³

Η *προπαρασκευαστική* (*fonction apéritive*: [κατά λέξη] ορεκτική)⁵⁴ είναι μια άλλη δευτερεύουσα *λειτουργία* του τίτλου, μάλλον αυτονόητη, που επιτελείται και από τους ενδιάμεσους τίτλους, αφού αυτοί συνιστούν την αφετηρία του εκάστοτε κεφαλαίου και προετοιμάζουν την είσοδο του αναγνώστη σε αυτό.

Η *προκαταβολική* (*fonction anticipatrice*) ή *αναφορική* (*référentielle*)⁵⁵ *λειτουργία* του τίτλου, και, συγκεκριμένα, του μεσότιτλου, συνίσταται στο να αναγγέλλει είτε το θέμα (*sujet*) του συγκεκριμένου, είτε το περιεχόμενό του (*contenu*). Στην πρώτη περίπτωση, ο αναγνώστης εξοικειώνεται με αυτό το θέμα, ενώ, ταυτόχρονα, μπορεί να προτείνεται μια «ερμηνεία» του συγκεκριμένου ή να προβάλλεται η τάδε ή η δείνα έποψή του. Στην δεύτερη περίπτωση, και με την προϋπόθεση ότι το περιεχόμενο του συγκεκριμένου αναγγέλλεται ορθώς, η ανάγνωση των τίτλων μπορεί μερικές φορές να είναι αρκετή για τον αναγνώστη· αυτό για τους τίτλους των κεφαλαίων σημαίνει ότι συναποτελούν μια περίληψη του σύνολου περιεχομένου του βιβλίου. Τα παραπάνω θυμίζουν τα λόγια του Diderot σχετικά με τα θεατρικά έργα: «Αν ένας ποιητής έχει σκεφθεί καλά το θέμα του και έχει καταμερίσει καλά την δράση του, δεν θα υπάρξει καμία πράξη στο έργο του στην οποία δεν θα μπορέσει να δώσει έναν τίτλο».⁵⁶ Όμως, στο σύγχρονο μυθιστόρημα, ο δεύτερος αυτός τύπος της αναγγελίας, όπως έχει ήδη ειπωθεί, δεν είναι πολύ συνηθισμένος.

Βέβαια, στο έργο του Αθανασιάδη (όπως και σε άλλα έργα, εξάλλου) συναντώνται ορισμένες φορές κάποιοι πιο «συγκεκριμένοι» τίτλοι (δηλαδή, κυρίαρχα καταδηλωτικοί),

κυρίως στους *Πανθέους*, όπως για παράδειγμα: «Ο Αντρέας Πανθέος ήρωας στο δράμα του και μαζί θεατής», «Ο Ισίδωρος Πανθέος ανάμεσα στις δυο όψεις του απείρου», «Τα σχέδια του Φάνη» (τόμ. Α'), «Η τύχη του Στάθη Μονογιού έρχεται απ' το βορρά», «Οι δυο τους ξένοι ανάμεσα στους Πανθέους», «Το όνειρο με τα περιστέρια» (τόμ. Β').⁵⁷ Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις, πάντως, πολύ σπάνια η αναγγελία του εσωτερικού τίτλου καλύπτει το περιεχόμενο ολόκληρου του κεφαλαίου,⁵⁸ το οποίο επεκτείνεται και σε άλλα στοιχεία του διηγητικού σύμπαντος, που δεν θίγονται στον τίτλο. Οπότε, στην «προκαταβολική λειτουργία» πρόκειται συνήθως για έναν συνδυασμό των δύο τύπων αναγγελίας, με κυρίαρχο πάντως τον πρώτο, όπου, μέσω του εσωτερικού τίτλου, ανάμεσα σε άλλα, είναι δυνατόν να επισημαίνεται στον αναγνώστη το βασικό θέμα εκείνου του κομματιού της ιστορίας που μόλις αρχίζει. Βρισκόμαστε, δηλαδή, πολύ κοντά στην προεξαγγελτική αξία του εσωτερικού τίτλου που αναφέρθηκε νωρίτερα.⁵⁹

Όπως, όμως, ένας γενικός τίτλος μπορεί να εξαπατά τον αποδέκτη του, αναγγέλλοντας ένα θέμα που δεν περιλαμβάνεται καθόλου, ή περιλαμβάνεται σε μικρότερο «ποσοστό» από το προσδοκώμενο, στο συγκεκριμένο, έτσι και ένας εσωτερικός τίτλος μπορεί να κάνει μια ψευδή αναγγελία, αλλά με διαφορετική έννοια.

Στο μυθιστορηματικό έργο του Τάσου Αθανασιάδη συμβαίνει να συναντώνται *τίτλοι-«απατεώνες»* με τις ακόλουθες μορφές:

(α) Ο τίτλος κάποιου κεφαλαίου μπορεί να εντοπίζεται και να σχολιάζεται στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κάποιου άλλου κεφαλαίου, ενώ στο δικό του συγκεκριμένο να μην εντοπίζεται πουθενά. Επί παραδείγματι, ο τίτλος του έβδομου κεφαλαίου του δεύτερου τόμου των *Παιδιών της Νιόβης* (σ. 182) είναι «Ο Δούρειος ίππος». Ως έκφραση, ο τίτλος αυτός δεν επαναλαμβάνεται μέσα στο συγκεκριμένο του, αλλά, μετά την ανάγνωση αυτού του τελευταίου, γίνεται φανερό πως ο δούρειος ίππος είναι ο Αμπεντίν Ραχμή, με το όνομα του οποίου, μάλιστα, ξεκινά το συγκεκριμένο: η δόλια γενναιοδωρία του Τούρκου προς τους Σαλιχλιώτες είναι αναμενόμενο να παραμένει «ανεξήγητη» στον Τρύφωνα Ιωαννίδη (σ. 203). Αλλά, ως έκφραση, ο τίτλος αυτού του κεφαλαίου εντοπίζεται στο συγκεκριμένο του τέταρτου τόμου, όπου και ερμηνεύεται με έναν διαφορετικό τρόπο. Σε μια συζήτηση μεταξύ του Στέργιου και του φίλου του Ηρακλή Καμπάνη (ενταγμένη στην μνημονική αναδρομή του Στέργιου), με πολύ νωπή ακόμη την αυτοκτονία του ανάπηρου Παύλου, διαμείβονται τα ακόλουθα, με αφορμή τον πορσελάνινο δούρειο ίππο, τον οποίο είχε φέρει ως δώρο ο Στέργιος: «Με ευχαρίστησε για το δώρο. Ω!... σίγουρα, ο Παύλος, θα είχε να κάνει πολλά σχόλια για το σύμβολο του “Δούρειου Ίππου”...», είπε χαμογελώντας πικρά. Κάποτε, μάλιστα, είχε ισχυριστεί, πως “καθένας μας είναι ένας ‘Δούρειος Ίππος’, για τον άλλο”» (σ. 343). Εάν, τώρα, επιστρέψει κανείς στο έβδομο κεφάλαιο του δευτέ-

ρου τόμου, έχοντας υπ' όψιν αυτήν την αλληγορική ερμηνεία, μπορεί να αποδώσει τον τίτλο εξίσου και σε ένα άλλο κομμάτι του κεφαλαίου, σε εκείνο που αναφέρεται στην (μακροχρόνια, όπως αποδείχτηκε) διαμάχη μεταξύ της Ρόης και της μητέρας της, εξαιτίας του μεγάλου έρωτα της πρώτης για τον Γιώργο (σ. 205-206).⁶⁰

(β) Άλλοι τίτλοι κεφαλαίων επαναλαμβάνονται τόσο στο δικό τους συγκείμενο όσο και στο συγκείμενο άλλων κεφαλαίων, συχνά με το ίδιο αλλά, ενίοτε, και με παραλλαγμένο νόημα. Έτσι, ο εσωτερικός τίτλος «Με το καράβι που το λένε “Μάρμω”», από τον πρώτο τόμο των *Πανθέων* (σ. 204), εντοπίζεται (σχεδόν) άμεσα στο δικό του συγκείμενο (σ. 206) και επαναλαμβάνεται έμμεσα και στον δεύτερο τόμο (σ. 254, 259), διατηρώντας, πάντως, την ίδια σημασία. Στην *Αίθουσα του θρόνου*, ο τίτλος «Το αυθεντικό Οικόσημο», του δεύτερου κεφαλαίου (σ. 53), εντοπίζεται άμεσα στο δικό του συγκείμενο (σ. 55) και, επίσης, άμεσα στην σελίδα 362 και έμμεσα στην σελίδα 373· αλλά στις δύο τελευταίες περιπτώσεις η έννοια κάθε φορά παραλλάσσει από την «αυθεντική» πρώτη έννοια της σελίδας 55. Διαφοροποίηση της έννοιας που έχει η φράση του τίτλου, ανάλογα με το ιδιαίτερο συγκείμενο στο οποίο εντοπίζεται, υπάρχει και στην περίπτωση του τίτλου «Το σπαθί και το θηκάρι», του τέταρτου κεφαλαίου του δεύτερου τόμου των *Παιδιών της Νιόβης* (σ. 96). Στο δικό του συγκείμενο ο τίτλος εντοπίζεται στα εξής συμφραζόμενα: «“Η γυναίκα”, είπε, “είναι το θηκάρι, ο άντρας το σπαθί· αν δεν κρατά σταθερά η γυναίκα το θηκάρι, το σπαθί δεν μπορεί να μπει μέσα του”...» (σ. 112-113)· αυτά λέγονται από τον πατέρα του Τζανή Καντάρουλου στον Εβραίο Γιακόβ Ναχμία, ο οποίος κατηγορεί τον νεαρό ότι πλάνεψε και έκλεψε την κόρη του. Όταν η ίδια φράση εντοπίζεται πολύ αργότερα, τα σεξουαλικά υπονοούμενα παραμένουν, αλλά η αλληγορική εικόνα δεν χρησιμοποιείται με τον ίδιο τρόπο: «Με μian απότομη κίνηση πέταξε από πάνω της το τσιτάκι, τινάζοντας από μέσα του σα να ήταν θηκάρι το λιγνό κορμί της όπως ένα σπαθί» (τόμ. Δ', σ. 123).

Οπωσδήποτε υπάρχουν πολλοί τίτλοι κεφαλαίων που επαναλαμβάνονται έμμεσα και / ή εν μέρει, και όχι άμεσα, ενώ άλλοι δεν εντοπίζονται καθόλου μέσα στο συνολικό συγκείμενο, όπως στους *Τελευταίους Εγγονούς* οι τίτλοι «Επάνω σε αιχμές σπαθιών» (τόμ. Α', σ. 70) και «Το Τίμημα» (τόμ. Β', σ. 15).

Η *δραματική* (fonction dramatique)⁶¹ είναι μια ακόμα λειτουργία που μπορούν να επιτελούν και οι τίτλοι των κεφαλαίων. Συνίσταται στο να προκαλεί το ενδιαφέρον, στο να δημιουργεί, δηλαδή, μια προσμονή, μια ένταση, μια ανυπομονησία: «η έννοια σε εκκρεμότητα κρατά σε αγωνία».

Αν οι μυθιστορηματικοί τίτλοι του Αθανασιάδη δεν δημιουργούν αυτήν την αγωνία (εκτός, ίσως, ως έναν βαθμό, από τους τίτλους *Η Κερκόπορτα* και *Οι τελευταίοι εγγονοί*), οι τίτλοι των κεφαλαίων του έχουν, ενίοτε, αυτό το χαρακτηριστικό, σε συνδυα-

σμό, μερικές φορές, με μια δόση μυστηρίου, που εντείνεται όταν ο τίτλος δεν εντοπίζεται στο συγκεκριμένο του. Έτσι, για παράδειγμα, ο προαναφερθείς τίτλος των *Τελευταίων Εγγονών* «Επάνω σε αιχμές σπαθιών» (ο οποίος δεν εντοπίζεται) δημιουργεί, λόγω και του συγκεκριμένου σημαινομένου, μια ένταση στον αναγνώστη, που περιμένει ότι η αφηγηματική πράξη θα περιγράψει καταστάσεις, τουλάχιστον, κρίσιμες. Ο τίτλος είναι πιθανόν να υπονοεί (ως υποδηλωτικός) είτε τους διαξιφισμούς μεταξύ Μαίρης και Ζαφείρας (για τον Γιουτζίν), είτε τους διαξιφισμούς μεταξύ Ζαφείρας και Γκουτχίλδης (για τον Φαίδωνα), είτε την κακή ψυχική κατάσταση της Ζαφείρας (τόμ. Α', σ. 73-74), είτε, τέλος, την ξιφολόγη στην εικόνα της «Παναγίας του πάθους», την οποία θα «μεταφέρουν» ο Γαβριέλ με την Πάρη (τόμ. Α', σ. 106).

Στο πλαίσιο αυτής της λειτουργίας (της δραματικής) ενδεικνύται να αναφερθούν και εκείνοι οι μεσότιτλοι των *Πανθέων*, οι οποίοι αναπαριστούν εύγλωττα την δοκιμασία του Αντρέα Πανθέου: «Ο Αντρέας Πανθέος αποφασίζει να περάσει απ' τη Στενή Πύλη» (τόμ. Α'), «Ο Αντρέας Πανθέος έξω απ' τη Στενή Πύλη» (τόμ. Β'), «Ο Αντρέας Πανθέος περνά απ' τη Στενή Πύλη» (ημιτόμ. Β'). Η διαδοχική ανάγνωση των τριών τίτλων δείχνει την ψυχική δοκιμασία εν εξελίξει, αλλά η αναγνωστική πραγματικότητα είναι, τυπικά τουλάχιστον, διαφορετική, μιας και ο κάθε τίτλος απέχει πολλές σελίδες από τον άλλον (ούτε και στους πίνακες των περιεχομένων οι τίτλοι αυτοί βρίσκονται μαζί). Ωστόσο, και ο κάθε εσωτερικός τίτλος χωριστά προκαλεί το ενδιαφέρον του αναγνώστη, εφόσον το συγκεκριμένο ζήτημα για το οποίο γίνεται λόγος εκκρεμεί.

Μια αντίστοιχη, εν πολλοίς, διαδικασία σε εξέλιξη περιγράφεται και από τους τρεις τελευταίους μεσότιτλους της *Αίθουσας του θρόνου*, εκ των οποίων μόνον ο τρίτος εντοπίζεται (σ. 387). Οι εν λόγω τίτλοι, «Όραμα λυτρωτικό», «Η Αποκατάσταση» και «Φιλί στην πληγή», οι οποίοι επισημαίνονται από τον Π. Δ. Μαστροδημήτρη επί τη βάση των θρησκευτικών τους συνδηλώσεων και της συνακόλουθης συναφείας τους με το μότο του μυθιστορήματος,⁶² δημιουργούν μια προσμονή στον αναγνώστη, η οποία, στην περίπτωση των δύο πρώτων, ικανοποιείται μάλλον αόριστα. Ειδικά οι δύο πρώτοι τίτλοι είναι, κυρίως, συνυποδηλωτικοί και χρειάζεται αρκετή ερμηνευτική προσπάθεια από την πλευρά του αναγνώστη προκειμένου να τους αποκωδικοποιήσει.

Τέλος, η «ποιητική λειτουργία» (*fonction poétique*),⁶³ στην οποία έχουμε αναφερθεί και νωρίτερα εδώ, είναι αυτή που αναφέρεται στην «αισθητική» πλευρά του τίτλου και παρέχει πληροφορίες σχετικές με τον χρησιμοποιούμενο ποιητικό κώδικα, εκφράζοντας, μεταξύ άλλων, τα γούστα μιας εποχής, τις προτιμήσεις του συγγραφέα.

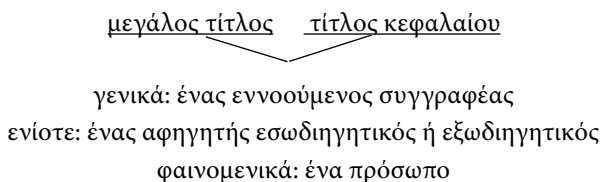
Το τελευταίο θεωρητικό ζήτημα αφορά το «ποιος μιλά στους τίτλους των κεφαλαίων». Ο τίτλος είναι, γενικά, αντικείμενο της αφηγηματικής πράξης του εννοούμενου συγγραφέα, κάθε φορά που αυτός (απλώς) σχεδιάζει έναν χαρακτήρα, τον τόπο ή τον χρόνο της δράσης. Στην πρώτη περίπτωση, ο εννοούμενος συγγραφέας μπορεί να πα-

ρουσιάζει ο ίδιος τους ήρωές του (όπως είδαμε να γίνεται με τον Αντρέα Πανθέο *νωρίτερα*) ως αληθινά πρόσωπα, χωρίς να χρειάζεται τον εξωδιηγητικό αφηγητή του για να το κάνει αυτό, εκτός αν ο τελευταίος γίνεται ορατός μέσω συγκεκριμένων αφηγηματικών τύπων, όπως: «όπου βλέπουμε...», «γιατί...», «πώς...», «κάτι που αποδεικνύει ότι...» κ.λπ.⁶⁴ Σύμφωνα με τον Hoek,⁶⁵ «όταν ο τίτλος του κεφαλαίου παραπέμπει εξ ολοκλήρου στην πράξη της αφήγησης, είναι γραμμένος στον ενεστώτα». Τέτοιοι τίτλοι είναι οι ακόλουθοι (όλοι από τους *Πανθέους*): «Η θεία Χρυσοστόμη συμβιβάζεται», «Ο Στάθης Μονογιός ξαναβρίσκει το δρόμο του» (τόμ. Α'), «Ένας γίγας που δρασκελά τις αποστάσεις μέσα σε στιγμές» (τόμ. Γ'). Όταν, όμως, ο τίτλος «παραπέμπει στην διήγηση μέσω ενός μεταφηγηματικού τύπου», τότε είναι, γενικά, γραμμένος σε κάποιον παρελθοντικό χρόνο.⁶⁶

Στην περίπτωση που ο τίτλος περιλαμβάνει μια παροιμία, ένα ηθικό δίδαγμα, ένα ρητό, που σχολιάζουν την κατάσταση ή τα γεγονότα τα οποία περιγράφονται στον αναπαριστώμενο κόσμο, τότε οι φράσεις αυτών των τίτλων προέρχονται από έναν αφηγητή εξωδιηγητικό ή εσωδιηγητικό, ορατό μέσα στο σχόλιό του. Έτσι, ο μεσοτίτλος «Φωνή βοώντος εν τη έρημω» ανήκει (τυπικά) στον εσωδιηγητικό αφηγητή μοναχό Δανιήλ, ο οποίος χρησιμοποιεί την ρήση του προφήτη Ησαΐα ως τίτλο του ημερολογίου του (*Οι τελευταίοι εγγονοί*, τόμ. Β', σ. 251 και 269). Αλλά τα αποσιωπητικά που προστίθενται στο τέλος της φράσης, στο επίπεδο του εσωτερικού τίτλου, ανήκουν στον εξωδιηγητικό αφηγητή, ο οποίος, τελικά, παραπέμπει πάντα στον (εννοούμενο) συγγραφέα, σύμφωνα και με την γνωστή γενική αφηγηματολογική αρχή του Genette.⁶⁷

Προφανώς, ο εννοούμενος συγγραφέας μπορεί, όποτε θέλει, να παραχωρήσει τον λόγο σε κάποιον από τους ήρωές του, αλλά, σύμφωνα και με τον Hoek, και σε αυτές τις περιπτώσεις «φαίνεται πιο σωστό να υποθέσουμε ότι στην πραγματικότητα ο αφηγητής είναι υπεύθυνος για τέτοιους τίτλους μάλλον παρά το πρόσωπο που παρατίθεται από αυτόν [τον αφηγητή]. Το σχόλιο του εξωδιηγητικού αφηγητή παρουσιάζεται μέσα στο συγκεκριμένο από αυτό το πρόσωπο και παραθέτει συχνά έναν κοινωνικό λόγο [discours] του οποίου η ιδεολογική εγκυρότητα αποδεικνύεται ή αμφισβητείται [...]». Τα παραπάνω θυμίζουν την πολύ εύστοχη διατύπωση της Marielle Abrioux,⁶⁸ η οποία θεωρεί τους τίτλους των κεφαλαίων, όπως αυτοί καταχωρίζονται στους πίνακες των περιεχομένων, ως «παραθέματα» ή ως «ηχώ» του κειμένου.⁶⁹

Ο Hoek καταλήγει στο ακόλουθο σχήμα αναφορικά με το «ποιος μιλάει» στους τίτλους:

Τελικά, ο τίτλος του κεφαλαίου, ως μια (συνταγματική) ακολουθία που βρίσκεται ενταγμένη μέσα στο συνολικό συγκείμενο, είναι ο ίδιος μια «λειτουργία» της αφήγησης,⁷⁰ και ως τέτοια, βέβαια, εμπεριέχει δυνάμει το συγγραφικό σχόλιο.

Μια (επιπλέον) θεωρητική οπτική γωνία

Στο βιβλίο του *Θεωρία της αφήγησης*, ο F. K. Stanzel⁷¹ αφιερώνει την ενότητα 2.4. στους «Συνοπτικούς τίτλους κεφαλαίων» (την ενότητα αυτή είχε υπ' όψιν του και ο Hoek κατά την δική του έρευνα), όπου, μεταξύ άλλων, γράφει για την αναγκαιότητα να μελετηθεί συστηματικά το παραμελημένο αυτό στοιχείο, δηλαδή, οι τίτλοι των κεφαλαίων γενικά.⁷²

Στην δική του σύντομη αναφορά ο Stanzel δηλώνει εξ αρχής ότι δεν θα περιλάβει τους ονοματικούς τίτλους ή τους τίτλους με μετοχές που «κατέχουν μάλλον λειτουργία συμβόλου, επανάληψης ή σύνοψης». Για τους υπόλοιπους, από την αρχική διάκριση σε: (α) τίτλους-φράσεις, ακριβέστερα τίτλους με κλιτό τύπο του ρήματος, στους οποίους το ρήμα σχετίζεται με την αφηγηματική πράξη ή την διαδικασία ανάγνωσης (τέτοιου είδους μεταφηγηματικά κείμενα δεν συναντώνται στους τίτλους κεφαλαίων του Αθανασιάδη) και (β) σε τίτλους-φράσεις, όπου το ρήμα δεν αναφέρεται στην αφηγηματική πράξη αλλά στην δράση των χαρακτήρων, προχωρά στην διάκριση της κατηγορίας (β) σε δύο υποκατηγορίες: (β₁) στο μοντέλο τίτλων που «συνοψίζουν» στον ενεστώτα και (β₂) στο μοντέλο των «αφηγηματοποιημένων» τίτλων σε παρωχημένο χρόνο. «Επίσης», συμπληρώνει, «για μας είναι πολύ σημαντικό ότι τα δύο μοντέλα διακρίνονται μεταξύ τους όχι μόνο ως προς τον χρόνο, αλλά και ως προς την παρουσία ή απουσία λέξεων και ρητορικών σχημάτων που χαρακτηρίζουν το “αφηγείσθαι”».⁷³

Έτσι, στο δεύτερο μοντέλο, «Η τυπική έκφραση “διηγείται πώς”, που σηματοδοτεί την “αφήγηση”, διατηρεί και στο “πώς” συντομευμένη αυτή τη σηματοδοτική λειτουργία».⁷⁴ Τέτοιου τύπου είναι, επί παραδείγματι, δύο τίτλοι κεφαλαίων από τον *Γιούγκερμαν* του Μ. Καραγάση: «Πώς και γιατί ο συνταγματάρχης Λιάπκιν κι ο ήλιρχος Γιούγκερμαν μπάρκαραν στην Πόλη για τον Πειραιά» και «Πώς νιώθει ο Πέτρος Φαναριώτης τη Δελφικήν Ιδέα».⁷⁵ Αντίστοιχοι τίτλοι δεν συναντώνται στο έργο του Τάσου Αθανασιάδη,⁷⁶ όπου, όμως, υπάρχουν τρεις τίτλοι οι οποίοι συμπεριλαμβάνουν στον «συνοψίζοντα» χαρακτήρα τους και ένα «αφηγηματοποιημένο» στοιχείο: τον παρωχημένο χρόνο. Ο ένας, είναι ο πρώτος τίτλος των *Τελευταίων Εγγονών*: «Όλα είχαν αρχίσει λάθος», ο άλλος, ο τελευταίος τίτλος των *Φρουρών της Αχαΐας*: «Ξαφνικά πέθανε η βασίλισσα Αιρεθυέλε», και ο τρίτος προέρχεται από *Τα παιδιά της Νιόβης*: «Εκεί όπου ειπώθηκε ο μεγάλος λόγος» (τόμ. Α', σ. 100). Για τις δύο από τις τρεις αυτές περιπτώσεις, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι φράσεις των τίτλων είναι δανεισμένες, αν και η μία όχι αυτούσια, από τα

λόγια ή τις σκέψεις των ηρώων στο συγκεκριμένο: στους *Τελευταίους Εγγονούς*, στην ψυχοαφήγηση (όπου είναι, ούτως ή άλλως, φανερή η παρουσία του αφηγητή) του Ανδρικού Γκανία διαβάζουμε την φράση: «Ναι... είχαν αρχίσει από ένα λάθος...» (τόμ. Α', σ. 58)· ενώ στους *Φρουρούς της Αχαΐας*, η αλληγορική φράση του τίτλου βρίσκεται πανομοιότυπη στα λόγια της «γεραλέας κυρίας» (τόμ. Β', σ. 556). Πάντως, οι τρεις προαναφερθέντες τίτλοι κεφαλαίων είναι οι μόνοι από το σύνολο των μεσότιτλων του Αθανασιάδη που είναι γραμμένοι σε παρωχημένο χρόνο, ενώ, σύμφωνα πάντα με τον Stanzel, «οι παρελθοντικοί χρόνοι, μεταξύ άλλων, χαρακτηρίζουν τον τρόπο διαμεσολάβησης».⁷⁷ Μόνο σε αυτές τις περιπτώσεις, με άλλα λόγια, το γεγονός ότι στο σχετικό κεφάλαιο πρόκειται για αφήγηση «γνωστοποιείται στον αναγνώστη ήδη στον τίτλο».⁷⁸

Οι «συνοψίζοντες» τίτλοι, από την άλλη (τύποι αρκετά συχνοί στο έργο του Αθανασιάδη), «πρέπει να θεωρηθούν η κανονική περίπτωση. Έχουν τον χαρακτήρα περιληψης, δηλαδή εκθέτουν ή συνοψίζουν τη μυθοπλαστική πραγματικότητα καθεαυτή, ως ύλη ή υλικό («μύθος», «ιστορία») από τα οποία διαπλάθεται η αφήγηση. Γι' αυτό δεν παραπέμπουν στη διαδικασία μορφοποίησης αυτού του υλικού σε “αφηγηματοποιημένο” κόσμο [...]».⁷⁹ Συνοψίζοντες τίτλοι, επί παραδείγματι, στους *Φρουρούς της Αχαΐας* μπορούν να θεωρηθούν ο τέταρτος, ο πέμπτος, ο έκτος και ο έβδομος: «Ο Διάβολος θρονιάζεται στο Τρικόρφι», «Ο κόσμος χάνει το μυστήριό του στην ψυχή ενός αγνού», «Τα ποντίκια φρενιάζουν μέσα στο καράβι», «Ο Χριστός κλαίει». Σε τέτοιους τίτλους ο Stanzel θεωρεί πως δεν έχει ενεργοποιηθεί ακόμα η διαμεσολάβηση της αφήγησης.⁸⁰

Γενικά, οι απόψεις του Stanzel δεν παρουσιάζουν εδώ κάτι εντελώς καινούργιο, μιας και, αφενός, η έρευνα του Hoek, την οποία έχουμε ήδη λάβει υπ' όψιν, είναι μεταγενέστερη της δικής του και, αφετέρου, ο Genette, ο οποίος αφιέρωσε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο (το 11ο) του *Paratexts* στους εσωτερικούς τίτλους, είχε, έτσι κι αλλιώς, και αυτός, υπ' όψιν του το έργο του Stanzel, στον οποίο, μάλιστα (σύμφωνα με το προλογικό σημείωμα της μεταφράστριας του βιβλίου του τελευταίου), και ανήκει η διαφοροποίηση του «ποιος βλέπει» και «ποιος μιλάει» στο αφήγημα, διαφοροποίηση η οποία λανθασμένα, όπως λέγεται εκεί, αποδίδεται στον Genette. Πάντως, οι κατηγοριοποιήσεις και οι παρατηρήσεις του Stanzel, όντας πιο αναλυτικές σε ορισμένα σημεία, μπορούν να χρησιμοποιηθούν, όπως ήδη έγινε φανερό, συμπληρωματικά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Βλ. Leo H. Hoek, *La marque du titre. Dispositifs sémiotiques d'une pratique textuelle*, Νέα Υόρκη, Mouton Publishers, 1981, σ. 183.

² Η συγκεκριμένη (συνήθης) πρακτική, το να δίνεται, δηλαδή, σε μια ολόκληρη συλλογή διηγημάτων ο τίτλος ενός από αυτά τα διηγήματα, θε-

ωρείται από τον Genette ότι ενέχει την έννοια της συνεκδοχής, γεγονός που καθιστά τον τίτλο της συλλογής «ρηματικό», εφόσον, πάντα κατά τον Genette, στοχεύει στο ίδιο το κείμενο ως κείμενο και όχι ως θέμα· βλ. Gérard Genette, *Paratexts, Thresholds of interpretation*, μτφρ. Jane E. Lewin, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1997, σ. 82, σημ. 32. Βλ., ωστόσο, και στην συνέχεια εδώ.

3 Βλ. π.χ. την σχετική αναφορά της Έρης Σταυροπούλου στο μελέτημά της «Τάσος Αθανασιάδης: Παρουσίαση – Ανθολόγηση» του έργου του, στο *Η Μεσοπολεμική Πεζογραφία. Από τον Πρώτο ως τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (1914-1939)*, τόμ. Β', Σοκόλης, σ. 58, καθώς και μια παρόμοια αναφορά στο Ανδρέας Καραντώνης, *Πεζογράφοι και Πεζογραφήματα της Γενιάς του '30*, Αθήνα, εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, ³1990 (συμπληρωμένη με νέα μελετήματα), σ. 250.

4 Βλ. σχετικά στο Σταυρούλα Γ. Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα ως Σχόλιο στο πεζογραφικό έργο του Τάσου Αθανασιάδη (και στα 21 εγκιβωτισμένα ποιήματα του πεζογράφου)*, Αθήνα, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη / Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2009, σ. 90, σημ. 9.

5 Βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Θαλασσινοί προσκυνητές*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ²1982.

6 Οι σελίδες παραπέμπουν στο Τάσος Αθανασιάδης, *Αγία Νεότης*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1990.

7 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 154. Βλ. επίσης και Σταυρούλα Γ. Τσούπρου, «Οι τίτλοι των μυθιστορημάτων. Θεωρητικό – ερμηνευτικό σχήμα και παραδειγματική εφαρμογή», *Σύγκριση / Comparaison / Comparison*, Ετήσια έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, τχ. 22 (Φεβρ. 2012), σ. 90-91.

8 Βλ. σχετικά Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, σ. 201-202· στο ίδιο θα βρει ο αναγνώστης και οποιαδήποτε διασάφηση χρειάζεται για τους «διακειμενικούς» όρους που χρησιμοποιούνται στην παρούσα εργασία.

9 Η παραπομπή στην έκδοση Τάσος Αθανασιάδης, *Οι Πανθέοι*, τόμ. Γ' και Δ' (ημιτόμ. Α' και Β'), Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ⁵1979.

10 Οι παραπομπές στο Τάσος Αθανασιάδης, *Η αίθουσα του θρόνου*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ⁴1992.

11 Οι παραπομπές στο Τάσος Αθανασιάδης, *Οι φρουροί της Αχαΐας*, τόμ. Α' και Β', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ⁵1993.

12 Βλ. σχετικά παραπάνω, στην σημ. 2.

13 Βλ. σχετικά στο Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, σ. 56, σημ. 8.

14 Βλ. σχετικά Genette, *Paratexts*, σ. 81-89.

15 Βλ. στο Τάσος Αθανασιάδης, *Μεσαιωνικό τρίπτυχο*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1998. Στην παρούσα (σύντομη) έρευνα δεν μπορεί να συμπεριληφθεί ο τόμος με τον τίτλο *Στο πρώτο σκαλί*, τίτλος καθαρά ρηματικός, επιλεγμένος, πιθανόν, από κοινού από τον εκδότη και από τον συγγραφέα, για να στεγάσει, πολλά χρόνια μετά την πρώτη δημοσίευσή τους, κάποια πρωτόλεια του Αθανασιάδη, τα οποία υπέδειξε ο ίδιος (βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Στο πρώτο σκαλί*, Γραφές της Αθωότητας, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2002, σ. 13). Πάντως, η έμπνευση του τίτλου, που παραπέμπει, φυσικά, στον Καβάφη, πρέπει να μας θυμίζει ότι ο Τάσος Αθανασιάδης έχει κάνει μέσα στο έργο του αρκετές διακειμενικές αναφορές σε αυτόν τον ποιητή.

16 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 72-83.

17 Βλ. Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, σ. 119, αλλά και στο Τσούπρου, «Οι τίτλοι των μυθιστορημάτων. Θεωρητικό – ερμηνευτικό σχήμα και παραδειγματική εφαρμογή», σ. 97.

18 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 65-66.

19 Οι όροι αυτοί έχουν ερμηνευθεί στην προηγηθείσα εδώ εργασία μου, βλ. Τσούπρου, «Οι τίτλοι των μυθιστορημάτων. Θεωρητικό – ερμηνευτικό σχήμα και παραδειγματική εφαρμογή», σ. 90-91.

20 Βλ. Genette, *Paratexts*, σ. 82.

21 Παραπέμπουν, έτσι, ασυνείδητα, σε πολύ παλαιότερες εποχές, στο καθεστώς που ίσχυε μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα, όπου στη θέση του τίτλου υπήρχε μια σύντομη εξιστόρηση της υπόθεσης του συγκεκριμένου, συμπεριλαμβανομένου και του τέλους της ιστορίας· ένας τέτοιος

«τίτλος» ήταν απόλυτα διαφανής (βλ. σχετικά Hoek, *La marque du titre*, σ. 226). Τέτοιοι τίτλοι, όχι, βέβαια, που να εξιστορούν την υπόθεση, αλλά που «να αποκαλύπτουν την πορεία και την έκβαση του μυθιστορήματος», δεν σταμάτησαν, εξάλλου, ποτέ να χρησιμοποιούνται περιστασιακά· για κάποια παραδείγματα από το έργο του Γρηγορίου Ξερόπουλου βλ. στο άρθρο της Γεωργίας Φαρίνου-Μαλαματάρη: «Το παρα-κείμενο της πεζογραφίας του Ξερόπουλου», στο αφιέρωμα του περ. *Νέα Εστία* στον Γρ. Ξερόπουλο, τχ. 1738 (Οκτ. 2001), σ. 392. Επίσης, για κάτι αντίστοιχο βλ. στην συνέχεια εδώ, στους «Τίτλους των κεφαλαίων», και, ειδικότερα, στο «μοντέλο των “αφηγηματοποιημένων” τίτλων σε παρωχημένο χρόνο» κατά Stanzel.

22 Στο πλαίσιο αυτής της περιπαικτικής διάθεσης θα πρέπει να ενταχθεί και η χρήση εδώ από τον Αθανασιάδη ενός παλιού, και πολύ διαδεδομένου μάλιστα, τρόπου «αληθοφανοποίησης» του λογοτεχνικού έργου μέσω του τεχνάσματος του επανευρεθέντος χειρογράφου (βλ. σχετικά Γρηγόρης Πασχαλίδης, *Η Ποιητική της Αυτοβιογραφίας*, Αθήνα, Σμίλη, 1993, σ. 137), προκειμένου για το διήγημα «Τι κόσμος!» (σ. 101-122). Πρόκειται για διάθεση περιπαικτική, διότι η «προοιμιακή επεξήγηση για το πώς βρέθηκε το χειρόγραφο του κειμένου» δεν συνοδεύεται και από «αποσιώπηση του ονόματος του αφηγητή», ο οποίος, αντίθετα, δηλώνει με τα αρχικά του, «Τ. Α.», ότι είναι ο ίδιος ο συγγραφέας. Όταν, όμως, στο τρίτο αφήγημα του *Μεσαιωνικού τρίπτυχου*, στην «Σημείωση» του τέλους (σ. 164), ο εκεί εννοούμενος συγγραφέας χρησιμοποίησε μια παραλλαγή αυτής της κειμενικής στρατηγικής, το θέμα και η θλιβερή κατάληξη της δικής του ιστορίας τού επέβαλαν να κρατήσει την «ανωνυμία» του· βλ. σχετικά και Τσούμπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, σ. 427-428, σημ. 2.

23 Βλ. Σταυροπούλου, «Τάσος Αθανασιάδης: Παρουσίαση – Ανθολόγηση», σ. 58.

24 Βλ. σχετικά και Genette, *Paratexts*, σ. 82-83.

25 Για όσα γράφονται εδώ, βλ. παραπάνω, στην σημ. 22.

26 Για τον όρο, βλ. στο Άννα Τζούμα, *Εισαγωγή στην Αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της α-φηγηματικής τυπολογίας του G. Genette*, Αθήνα, Συμμετρία, 1997, σ. 176-177.

27 Χρησιμοποιώ εδώ εναλλακτικά τους όρους: «τίτλοι κεφαλαίων», «εσωτερικοί τίτλοι», «μεσότιτλοι» και «ενδιάμεσοι τίτλοι», διότι στην περίπτωση των μυθιστορημάτων του Αθανασιάδη αυτά τα τέσσερα ταυτίζονται. Παρόμοια όπως η Marielle Abrioux υιοθετεί τον όρο «intertitres» για οτιδήποτε συγγενεύει λιγότερο ή περισσότερο με έναν τίτλο, εκτός από τους γενικούς τίτλους των έργων· βλ. στο άρθρο της «Intertitres et épigraphes chez Stendhal», *Poétique*, τχ. 69 (Μάρτ. 1987), σ. 22.

28 Η συνέπεια αυτή δεν είναι υποχρεωτικό να υπάρχει· βλ. Abrioux, «Intertitres et épigraphes chez Stendhal», σ. 25.

29 Ο Genette, πάντως, θεωρεί (βλ. *Paratexts*, σ. 316) πως ο καλύτερος (εσωτερικός) τίτλος είναι ίσως εκείνος που περνά απαρατήρητος, επειδή δεν αποπροσανατολίζει τον αναγνώστη, αποσπώντας την προσοχή του από το κείμενο και κατευθύνοντάς την στην ίδια την ύπαρξη του βιβλίου ως τέτοιου, διαλύοντας, έτσι, την αναγνωστική ψευδαισθήση. Από αυτήν την άποψη, οι εσωτερικοί τίτλοι του Αθανασιάδη χαρακτηρίζονται πράγματι από την ζητούμενη διαφάνεια και μεταβατικότητα, με την έννοια ότι παραπέμπουν κάθε φορά, όπως διαπιστώνεται, στο συγκεκριμένο τους (και όχι στον εαυτό τους), εντοπιζόμενοι, μάλιστα, πολύ συχνά μέσα σε αυτό.

30 Βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Οι τελευταίοι εγνοιοί*, τόμ. Β', Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ⁴1992, σ. 15.

31 Βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Τα παιδιά της Νιόβης*, τόμ. Α', Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ²1988.

32 Βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Οι Πανθέοι*, τόμ. Α', Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», ⁶1992.

33 Βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Τα παιδιά της Νιόβης*, τόμ. Γ', Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1995.

34 Βλ. Αθανασιάδης, *Οι Πανθέοι*, τόμ. Α'.

35 Στο ίδιο.

36 Βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Οι τελευταίοι εγνονοί*, τόμ. Α', Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1992.

37 Βλ. Αθανασιάδης, *Τα παιδιά της Νιόβης*, τόμ. Α'.

38 Για κάποιες ιδιαιτερότητες των ενδιάμεσων τίτλων των *Πανθέων* βλ. εδώ στην συνέχεια.

39 Σχετικά με αυτόν τον όρο, βλ. Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, σ. 485 κ.ε. και, βέβαια, Hoek, *La marque du titre*, σ. 183-199.

40 Ο τίτλος αυτός στον πίνακα των περιεχομένων είναι καταγεγραμμένος στον ενικό αριθμό: «Απροσδόκητο».

41 Βλ. Τάσος Αθανασιάδης, *Από τον εαυτό μας στους άλλους*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1993, σ. 13.

42 Η παραπομπή στο Τάσος Αθανασιάδης, *Βεβαιότητες και αμφιβολίες*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1980.

43 Πάντως, η επανάληψη του ίδιου τίτλου δεν σημαίνει φυσικά και ταύτιση των αντίστοιχων συγκεμένων, ενώ και ο ίδιος ο (εσωτερικός) τίτλος ερμηνεύεται κάθε φορά λιγότερο ή περισσότερο διαφορετικά ανάλογα με το συγκεμένο του.

44 Η κατά Hoek (βλ. *La marque du titre*, σ. 277) «ποιητική λειτουργία» του τίτλου αντιστοιχεί, ως έναν βαθμό, σε αυτό που ο Stanzel ονομάζει «εμμονή σε ένα ορισμένο μοντέλο επικεφαλίδων»· βλ. στο F. K. Stanzel, *Θεωρία της αφήγησης*, μτφρ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999, σ. 82 (για όσα σχετικά με τους τίτλους κεφαλαίων γράφει ο Stanzel, βλ. αναλυτικά εδώ στην συνέχεια).

45 Για ένα παράδειγμα ανίχνευσης του συγγραφικού σχολίου μέσω των τίτλων των κεφαλαίων περισσότερων του ενός μυθιστορημάτων, βλ. Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, σ. 366-368.

46 Για την χρησιμότητα ή μη των εσωτερικών τίτλων γενικά, για το αν είναι περιττοί ή έχουν κάποια αισθητική αξία, βλ. και Abrioux, «Intertitres et épigraphes chez Stendhal», σ. 27-28.

47 Βλ. Genette, *Paratexts*, σ. 294 και στην σημ. 1.

48 Βλ. Τσούπρου, «Οι τίτλοι των μυθιστορημάτων. Θεωρητικό – ερμηνευτικό σχήμα και παραδειγματική εφαρμογή», σ. 88-90.

49 Βλ. σχετικά Hoek, *La marque du titre*, σ. 186.

50 Η παρατήρηση (σε υποσημείωση) του Genette (βλ. *Paratexts*, σ. 317, σημ. 20) ότι η κανονική ονομασία για τον σύγχρονο «πίνακα των περιεχομένων» (μια ακόμα «θέση» για τους τίτλους των κεφαλαίων) θα έπρεπε να είναι «πίνακας των κεφαλαίων» μάς βάζει σε σκέψεις: μήπως, τελικά, μέσω του καθιερωμένου όρου «περιεχόμενα» υποδεικνύεται ταυτόχρονα και ο ρόλος που παίζουν οι τίτλοι των κεφαλαίων στην οργάνωση της αφήγησης; Βλ. σχετικά και στην συνέχεια.

51 Ως χιουμοριστική θα μπορούσε να εκληφθεί η διατύπωση, επί παραδείγματι, ορισμένων μεσοτίτλων των *Πανθέων*: «Η θεία Χρυσοστόμη συμβιβάζεται», «Τα ιδιαίτερα του Φάνη και η θεωρία του Ισίδωρου» (τόμ. Α'), «Περγαμηνές και δουλειές με φούντες» (ημιτόμ. Α'). Αλλά το χιούμορ εδώ δεν είναι τόσο εμφανές, όσο π.χ. στον *Γιούγκερμαν* του Μ. Καραγάτση, ανάμικτο ενίοτε εκεί με ειρωνεία ή και σαρκασμό: «Ο πατήρ, ο υιός, το οινόπνευμα κλπ.», «Δυσμενής επίδραση της σοροκάδας στην υπηρεσία και τον έρωτα», «Παλιές (εξαιρετικά δυσάρεστες) και καινούριες (εξαιρετικά ευχάριστες) γνωριμίες», «Αυτοψυχανάλυση ενός ψυχιάτρου – ψυχαναλυτή»· βλ. στο Μ. Καραγάτση, *Ο Γιούγκερμαν και τα στερνά του*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι. Δ. Κολλάρου κ' Σ_{1ΑΣ} Α. Ε., 1990 (τόμ. Α') και 1991 (τόμ. Β').

52 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 276.

53 Η Marielle Abrioux (βλ. «Intertitres et épigraphes chez Stendhal», σ. 26), πάντως, φαίνεται να υποστηρίζει ότι η διαίρεση του «υλικού» σε καθορισμένα τμήματα δεν είναι κατάλληλη για ένα κείμενο μυθιστορηματικό. Κάτι παρόμοιο φαίνεται να υπαινίσσεται και το γεγονός ότι πολλοί τίτλοι δεν μαρτυρούν το περιεχόμενο του κεφαλαίου τους, είτε επειδή είναι πολύ αόριστοι και γενικοί (π.χ. «Απροσδόκητα»), είτε επειδή είναι συμβολικοί (π.χ. «Επάνω σε αιχμές σπαθιών»), είτε επειδή μένει να ερμηνευθούν στην διάρκεια

της ανάγνωσης του κεφαλαίου (επειδή έχουν, δηλαδή, μηδενική αναφορική και, ως εκ τούτου, αποκλειστικά καταφορική αξία: π.χ. ο τίτλος «Η ευρειστεχνία των Χρόνου» από τον τόμ. Β' των *Τελευταίων εγγονών*). Από την άλλη πλευρά, το ότι οι τίτλοι των κεφαλαίων δομούν το συγκείμενο και οργανώνουν την ανάγνωση δεν σημαίνει, αναγκαστικά, ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για μια περιληψη του συγκεκριμένου έργου, όπως θα φανεί και στην συνέχεια κατά την εξέταση της «προκαταβολικής» λειτουργίας. Σε ορισμένα είδη μυθιστορημάτων, βέβαια, το παραπάνω είναι περισσότερο αναμενόμενο απ' ό,τι σε άλλα. Έτσι, *Οι Μαυρόλκοι* του Θανάση Πετσάλη-Διομήδη, που αναπλάθουν μυθιστορηματικά μια μεγάλη ιστορική περίοδο της ελληνικής ζωής, έχουν τίτλους σαφώς διαφορετικού τύπου, π.χ.: «Το Παιδομάζωμα», «Φυγή στην Πάργα», «Φαναριώτες», «Το Κρυφό Σχολείο», «Ξυπνάει ο Μοριάς» κλπ., συνοδευόμενους, μάλιστα, και από χρονολογίες: βλ. Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, *Οι Μαυρόλκοι*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι. Δ. Κολλάρου κ' Σ_{ΙΑΣ} Α. Ε., *1991 (τόμ. Α') και 1989 (τόμ. Β' και Γ'). Τέτοιοι τίτλοι μπορούν να χρησιμεύσουν σε μια περιληψη του έργου, χωρίς να αποκλείεται, οπωσδήποτε, αυτή η λειτουργία και για άλλου τύπου τίτλους.

54 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 276.

55 Στο ίδιο.

56 Βλ. Diderot στον Genette, *Paratexts*, σ. 296. (Η μετάφραση εδώ, όπως και παντού αλλού, εκτός αν δηλώνεται κάτι διαφορετικό, είναι δική μου).

57 Αντίστοιχους τίτλους συναντάμε, επί παραδείγματι, και στον Μ. Καραγάτση: βλ. π.χ. στον *Γιούγκερμαν*: «Τ' όνειρο», «Ένα πειραιώτικο τραγούδι», «Τράπεζα Εμπορικών Παροχών».

58 Για τους εσωτερικούς τίτλους που αναφέρονται «δειγματοληπτικά» σε κάποια κομμάτια του κειμένου / κεφαλαίου και δεν είναι «συνθετικοί», βλ. και Abrioux, «Intertitres et épigraphes chez Stendhal», σ. 26-27.

59 Βλ., ωστόσο, και εδώ στην σημ. 53.

60 Βέβαια, η έκφραση «δούρειος ίππος», ως ευρέως, άλλωστε, χρησιμοποιούμενη, υιοθετεί-

ται και από τον Τρύφωνα Ιωαννίδη, όταν π.χ. αναφέρεται στην πολιτική ζωή του τόπου (βλ. *Τα παιδιά της Νιόβης*, τόμ. Δ', σ. 354, 356).

61 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 277.

62 Βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Ιστορία και αμαρτία στο μυθιστόρημα του Τάσου Αθανασιάδη *Η αίθουσα του θρόνου*», *Αιολικά Γράμματα* (Αφιέρωμα στον Τάσο Αθανασιάδη) τχ. 184 (Ιούλ.-Αύγ. 2000), σ. 256 (= Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Η παρουσία των κειμένων. Ερμηνευτικές και ιστορικές αναγνώσεις έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2002, σ. 199-205, με τον τίτλο: «Ιστορική εξέλιξη και ατομική ευθύνη στο μυθιστόρημα του Τάσου Αθανασιάδη *Η αίθουσα του θρόνου*»).

63 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 277.

64 Βλ. σχετικά και στην συνέχεια εδώ.

65 Για την θεωρητική προσέγγιση που παρουσιάζεται εδώ, βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 258-260.

66 Για όσα λέγονται μέχρι εδώ, ο Hoek είχε υπ' όψιν του τον Stanzel: βλ. αναλυτικά στην συνέχεια.

67 Βλ. Genette, *Paratexts*, σ. 154.

68 Βλ. Abrioux, «Intertitres et épigraphes chez Stendhal», σ. 27.

69 Στο εδώ παρουσιαζόμενο γενικό ερμηνευτικό σχήμα δεν περιλαμβάνονται οι τίτλοι των κεφαλαίων που είναι γραμμένοι σε πρώτο πρόσωπο, καθώς απουσιάζουν εντελώς από το έργο του Τάσου Αθανασιάδη. Σχετικά με αυτού του τύπου τους τίτλους βλ. Genette, *Paratexts*, σ. 301-303.

70 Βλ. Hoek, *La marque du titre*, σ. 277.

71 Βλ. F. K. Stanzel, *Θεωρία της αφήγησης*, μτφρ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1999· για την ενότητα 2.4., βλ. σ. 79-88.

72 Την εργασία του E. P. Wieckenberg, *Zur Geschichte der Kapitelüberschriften im deutschen Roman vom 15. Jahrhundert bis zum Ausgang des Barock*, Γκέντινγκεν, Vandenhoeck und Ruprecht, 1969, την οποία ο Stanzel διάβασε μετά την αποπεράτωση του δικού του βιβλίου, δεν μπόρεσα, τελικά, ούτε εγώ να την αξιοποιήσω. Ο ίδιος ο Stanzel, πάντως, λέει ότι τα συμπεράσμα-

τά τους σε πολλά σημεία συμπίπτουν· βλ. Stanzel, σ. 80, σημ. 34.

73 Βλ. Stanzel, *Θεωρία της αφήγησης*, σ. 80.

74 Στο ίδιο, σ. 81.

75 Βλ. Καραγάτσης, *Ο Γιούγκερμαν*, τόμ. Α', σ. 11 και τόμ. Β', σ. 96.

76 Για μια εξαίρεση, βλ. στην μεταδιηγητική ιστορία των Κρυφτολύκων στο Αθανασιάδης, *Οι φρουροί της Αχαΐας* (τόμ Β', σ. 443-444· για μια αναλυτική σχετική εξέταση, βλ. Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, σ. 316-319), όπου, εκτός από τον τίτλο της συγκεκριμένης ιστορίας, υπάρχουν τρεις ακόμη τίτλοι στον εκεί πίνακα των περιεχομένων, οι οποίοι ξεκινούν με το «πώς», ενώ και οι έξι μεσαιωνικοί τίτλοι ανήκουν στο μοντέλο των «αφηγηματο-

ποιημένων» τίτλων σε παρωχημένο χρόνο (ένας ενεστώτας που υπάρχει στον τρίτο τίτλο μπορεί να εξηγηθεί από την εμμονή σε ένα συγκεκριμένο μοντέλο, για την οποία μιλάει ο Stanzel, *Θεωρία της αφήγησης*, σ. 82 και 85-86).

77 Βλ. Stanzel, *Θεωρία της αφήγησης*, σ. 79.

78 Στο ίδιο, σ. 81.

79 Στο ίδιο, σ. 80-81.

80 Κατά την ανάλυση αυτών των τίτλων στην αρμόδια ενότητα (6.3.) στο Τσούπρου, *Το Παρακείμενο και η ...-(Δια)κειμενικότητα*, επιχειρείται να καταδειχθεί πού και πώς μπορεί να ανιχνευθεί η προαναφερθείσα διαμεσολάβηση, την οποία, ίσως, θα μπορούσαμε να αντικαταστήσουμε, ως έναν βαθμό, με το ζητούμενο της συγκεκριμένης έρευνας: το συγγραφικό σχόλιο.

ABSTRACT

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ Γ. ΤΣΟΥΠΡΟΥ: Titles of short stories – Titles of chapters. Elements of theory and exemplary application.

As continuation of my previous article on “Titles of Novels”, published in issue 22, I present here a study on, first, the titles of short stories (and of the corresponding collections) and, second, the titles of the chapters in novels. First of all, and according to Hoek, the titles of short-story collections should be, in general, more precise, more relevant and more typical, with regard to their relation to their co-text; that is, they should “signify” the content of this last with greater clarity. The titles of each of the short stories, for their part, frequently differ from the titles of novels with regard to their more general paratextual function. So, they are examined here with respect to their syntactical form, their direct or indirect location within the co-text and the issue of “who speaks” in these. Last, the internal titles of the chapters in novels differ from the general ones in two main points: first, their existence is by no means essential, and second, if the recipients of the internal titles are not limited only to the “regular” readers of each work, then we have to accept that they encompass also those who when flicking through a book cast an eye over the table of contents. However, internal and general titles certainly also have many points in common, and perhaps the most important of these is their *anaphoric/reminding* or, conversely, *cataphoric/announcing value*. These terms coined by Genette correspond to the more specialist terms of Hoek: anaphoric and cataphoric referentiality (*référence anaphorique, cataphorique*), which have been defined and used in our aforesaid article on the titles of novels. On the other hand, the position of the titles of chapters is particularly characteristic of the uncertain and marginal placement of the peritextual elements in general, and the situation is complicated further when their inclusion in the co-text is taken into consideration. In the present paper, the corresponding theoretical perspective of F.K. Stanzel, as formulated in his book *Theory of Narrative*, is also taken into account.